

DOI : 10.33274/2079-4835-2023-27-2-76-81

УДК 821.112.2-32Ленц.

Ревуцька С. К.,
кандидат філологічних наук

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг, Україна, e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295

Стаднійчук С. В.,
студент

e-mail: stadniichuk_1@donnuet.edu.ua

ПСИХОЛОГІЗМ У ТВОРАХ З. ЛЕНЦА («НАЙСТАРІША ЖІНКА»)

UDC 821.112.2-32Lenz.

Revutska S. K.,
PhD in Philological sciences

Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: revutska@donnuet.edu.ua
ORCID: 0000-0002-8969-1295

Stadniichuk S. V.,
Student

e-mail: stadniichuk_1@donnuet.edu.ua

PSYCHOLOGISM IN THE WORKS OF S. LENZ ("THE OLDEST WOMAN")

Мета. виявити й охарактеризувати особливості форм і видів психологізму перекладених українською мовою творів З. Ленца (на матеріалі «Найстаріша жінка» у перекладі Володимира Василюка)

Методи. Основні наукові результати було отримано шляхом компонентного аналізу виявів психіки персонажів новели «Найстаріша жінка». Основна увага приділялася психоаналітичній інтерпретації емоцій, станів, почуттів головного персонажа, засобам вираження психологізму твору.

Результати. У вітчизняному літературознавстві творчість німецького письменника ХХ ст. З. Ленца не часто ставала об'єктом уваги, хоча тематика й проблематика творів цього письменника є досить актуальною. Проблема психологізму малої прози З. Ленца, його майстерності зображення психіки й психології персонажів твору у наукових працях підіймалася дотично.

У творі «Найстаріша жінка» важливу роль у досягненні психологізму відіграє організація тексту. Психологічна напруга утримується за рахунок незрозумілої кардинальною зміни в стані і настроях головного персонажа. Для персонажа новели «Найстаріша жінка» вирішальним почуттям є страх. Такий контраст тону оповіді також створює неабияку психологічну напругу і в самому тексті і для читача. Через страх втрати фінансування – пенсії, жінка цілком і повністю свідомо змінює спосіб свого життя.

При цьому на перший погляд, завдяки захопленому опису на початку твору, читачеві й в голову не приходить, що така як Бірта може чогось боятись. Автор до кінця твору не викриває причини квоності Бірти. Окрім цього, опис станів, настроїв і почуттів головного персонажа постійно супроводжується яскравою художньою деталлю, в якій інколи криється суть переживання. Оповідач у творі допомагає читачеві створити психологічний портрет персонажів, розкриваючи їхні особливості, помисли та прагнення. Особливо цінними є констатації й коментарі щодо характеристики Бірти. Сприйняття і розуміння читачем характеру і основних переживань персонажа відбувається через бачення її оповідачем: він ділиться своїм захопленням фізичною силою 92-річної Бірти і створює образ сильної і непохитної, фізично витривалої жінки, який і підтримує упродовж всього тексту коментарями, спонуканнями читачеві подумати, уявити тощо.

Ключові слова: психологізм, переживання персонажа, почуття персонажа, оповідач, художня деталь

Постановка проблеми. Творчість німецького митця слова З. Ленца, який відомий європейському читачеві як письменник високих моральних принципів є малознайомою вітчизняному читачеві, адже не так багато творів цього автора перекладено українською мовою.

Життя і творчість З. Ленца були тісно пов'язані із двома країнами, Польщею і Німеччиною. Він народився у 1926 році і вже у 13 років був членом нацистської молодіжної організації «Гітлерюгенд». В 17 років молодий письменник мав вступити на службу у військово-морський флот, однак дезиртирував з армії і певний час перебував у полоні. Літературною діяльністю почав займатися вже в середині 50-х років. У своїх творах письменник підіймає цілу низку проблем післявоєнної Німеччини, і, в першу, чергу морально-етичних. Переживання персонажів, їх світогляд, спосіб мислення неабияк можуть зацікавити українського сучасника, який почасти переживає подібні почуття й емоції.

Незважаючи на те, що тематика й проблематика творів цього письменника є досить актуальною, у вітчизняному науковому колі вона не часто ставала об'єктом вивчення. Так, різні аспекти досліджували: В. Волошук, О. Кучма, Т. Бухінська, А. Шаронова, Т. Басняк та інші. У цих та інших наукових працях дотично підіймалася і проблема психологізму малої прози З. Ленца, його майстерності зображення психіки й психології персонажів твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість відомого німецького письменника З. Ленца у вітчизняному перекладознавстві представлена невеликою кількістю наукових праць і перекладів. Зокрема, в українському перекладі твори З. Ленца з'явилися порівняно недавно: маємо низку творів-перекладів А. Роліка, П. Марусина, В. Василюка, В. Коломійця та О. Логвиненка. Звісно, що це лише незначна частина творчого доробку письменника, однак це вже чудовий україномовний матеріал для досліджень і вивчення німецької повоєнної літератури.

Так, В. Волошук досліджує індивідуальний стиль письменника, використовуючи термін «ідіолект», де помічає стилістичний прийом повтору при описі станів персонажів («steckte mir an, ging zurück, schloß, legte, beobachtete» – «запалив цигарку, повернувся, закрив, склав, спостерігав – вказує на збуджений стан оповідача, який машинально виконує всі дії, поки його думки зайняті іншим» [1; 240].

А. Шаронова вказує на особливу функцію деталі у творах автора: за її допомогою письменник розкриває психологічні особливості персонажів, їхніх взаємовідносин. У зарубіжних джерелах також досить часто звертається увага дослідників, критиків на те, що З. Ленцу вдається реалістично зображувати переживання персонажів, їх моральні принципи, світогляд. Системного дослідження психологізму, прийомів психоаналітичної інтерпретації всієї творчості чи окремих творів автора не було здійснено.

Мета дослідження: виявити й охарактеризувати особливості форм і видів психологізму перекладених українською мовою творів З. Ленца (на матеріалі «Найстаріша жінка» у перекладі Володимира Василюка)

Виклад основного матеріалу. У назву «Найстаріша жінка» автор уже закладає інтригу щодо головного персонажа. Оповідач у першому абзаці твору неабияк захоплюється фізичними можливостями 92-річної жінки («важко повірити, що живе на світі жінка, яка в свої дев'яносто два сад перекопує, верші ставить, кролів ріже, дрова рубас, і, якщо треба, дах може полатати» [2, с. 189]), яка має високу фізичну активність при досить крихкій статури: «самі кістки та шкіра» [2, с. 189]. Оповідач називає жінку дивом і взірцем непохитності, що цілком відповідає авторському захопленому, інтригуючому тону розповіді.

Домінантні риси характеру Бірти Феддерсен розкриваються читачеві у наступному абзаці. На початку твору письменник досить детально описав ті, побутові справи, які здатна робити ця тендітна жінка самотійно, не сподіваючись на чиюсь допомогу, тому не дивно, що

із родичем, який «все господарство вів» вона, «ясна річ, давним-давно, раз і назавжди посварилася» [2, с. 189]. Бірта цінувала свою свободу, мала власну думку і не дозволяла комусь втручатися: «Отак вона йшла своєю дорогою, вперто, настирливо», «привселюдно йшла проти усталених правил»; була неговіркою: «розмовляла частіше сама з собою» [2, с. 189]. Така характеристика наводить читача на думку, що стара була владною жінкою, не просила порад і не приймала допомоги. Автор не подає причин чи умов, які сформували такий її характер, проте очевидним є схильність жінки до проявів умовно чоловічих рис характеру, що помітним є навіть у виборі її одягу: «чоботиська, схожі на солдатські» [2, с. 189] і «аксесуарів»: «завжди ходила з різним інструментом» [2, с. 189].

Домінанти характеру, одяг і звичка ходити із різним начинням лише увиразнюють створений автором образ особи, яка постійно готова до самозахисту і перебуває у всеозброєнні і напрузі. Не дивно, що така неординарна жінка викликала шалений інтерес суспільства.

Зміни у поведінці жінки почалися із приїздом репортерів. Захопливий тон оповіді змінюється жартівливим, і, навіть, стає схожим на усмішку: таке собі полювання репортерів за грошовитим матеріалом.

Так, в описі репортера ключову роль відіграють довгі повіки, які засліплюють очі чоловіка, тим самим автор ніби підкреслює його поверхневність, сліпоту у баченні сутності людини. Відповідно він «з'явився», замість нейтрального «прибув чи приїхав». Стосовно дивакуватої Бірти репортера уже наявне упереджене ставлення, зверхнє і недовірливе: «Крім свої пихи, він привіз фотографа, очевидно, щоб зафіксувати диво природи не лише на папері, але й на плівці» [2, с. 190]. Глузує автор і з речей, які репортерська команда вважає за найнеобхідніші у роботі: «мило й мочалки» [2, с. 190], адже читач це може інтерпретувати і як окреслення непрофесійності газетярів, і як натяк зверхнього ставлення до мешканців. Чоловіки почали збір матеріалу про диво-жінку із опитування господаря готелю і цікавили їх звичайні речі: родина, спосіб життя, харчування, тобто те, що могло б якось пояснити її фізичну дужість. Однак розповідь власника, а вірніше його відповіді про харчування і розклад Бірти, аж ніяк не могли передати суті її унікальності, а тому й не справили враження на газетярів («зовсім не здивувався» [2, с. 190]). Більше того, автор припускає, що репортер «розмови про Бірту Феддерсен сприйняв за боллерупські плітки» [2, с. 190].

Саму зустріч автор також подає в жартівливому тоні, де один персонаж виглядає одуреним іншим. Так, із дивовижного газетярі почули лише шум за дверима і побачили, що хтось швидко вишмигнув з будинку, проте навіть не припустили думки про те, що це саме бабця могла бути причиною цього грюкоту, шарудіння тощо. Замість фізично дужої бабці, репортери почули «кволий голосок», який запросив їх у «низьку вітальню» [2, с. 190]. Після такої пафосного знайомства із унікальною жінкою, читач розгублений і здивований, адже не бачить жодних причин зміни поведінки і стану Бірти. При цьому автор зовсім не поспішає прояснити ситуацію а навпаки загострює її ще більше протилежним описом відомої бабці.

Удаючись до повтору дієслова «лежала» письменник спочатку підкреслює фізичну неспроможність жінки. Далі через опис зовнішності («Погляд згасаючий, обличчя покрите плямами, руки кістляві, синюваті вуста напіврозтулені» [2, с. 190]) створює протилежний образ головного персонажа. При цьому в описі присутні ще кілька деталей, які не те, щоб не відповідають створеному на початку характеру сильної і незалежної жінки, для якої вік в 92 роки не перешкода активному життю, а прямо суперечать її домінантним рисам: «ледь-ледь дихала», – безпорадність; руки «складені на грудях» [2, с. 190] як жест покори, прийняття неминучого. Зрештою, автор називає її «тремтячою, вкрай немічною жінкою» що підкреслює її цілковиту залежність від інших.

Однак навіть у такому нібито кволому стані, Бірта не дозволила гостям піти одразу: «наполігши випити разом чаю» [2, с. 191], що свідчить про її вміння маніпулювати людьми. До того ж воно чудово підкріплюється її гіперболізацією фізичної немічності: «навіть череп'яного кухлика не могла втримати» [2, с. 191].

Чоловіки дуже швидко потрапили під вплив жінки, вражені її немічністю, вони відчують збентеження і сум'яття, «кружляють» біля неї, допомагають і «гірко думають, що даремно повірили пліткам» [2, с. 190]. Запал, з яким почали працювати газетярі швидко згасає, розмова з бабцею не складається, адже боллерупське диво виявилось звичайною старенькою, але письменник не стверджує цього, а пропонує читачеві судити – чи можна це назвати невимушеною розмовою. Розчарування газетярів передається й читачеві, адже і досі тримається інтрига щодо головного персонажа і її надздібностей.

Особливим акцентом у впливі на репортерів З. Ленц обирає погляд, голосі жести Бірти: «поглянула на них згасаюче-страждальним поглядом», поєднуючи їх із натяками, прямими вказівками кінця життя «наближення смерті старої» [2, с. 190] «витає десь на порозі потойбічного світу» [2, с. 191]

Обман жінки викрився випадково, коли фотограф зазирнув у вікно: «стара спритно відкинула перину, нагнулася й дістала з-під крісла пляшку рому, наповнила кухлик і одним духом випила все до краплі з задоволенням і водночас з полегкістю» [2, с. 191]. І тут привертає увагу навіть не раптове поновлення сил старенької, а швидше те, що вона відчула – звільнення від якоїсь напруги. Чи гнітила жінку зустріч із репортерами, чи сама гра немічної викликала у неї таке хвилювання – письменник жодним чином не прояснює.

Усе це не лише створює психологічну напругу, а й змушує газетярів «аналізувати свій візит до Бірти, згадувати все до найменших подробиць» [2, с. 191] і таки засумніватися у тому, що розповіді про її дужий фізичний стан, плітки. Вони вирішують залишитися і будь-що дізнатися секрет довголіття Бірти: «потайки, непомітно і якщо треба – дуже терпляче» [2, с. 191]. Проте й старенька виявилася упертою, що цілком відповідає початковому опису оповідача. Бірта продовжувала удавати кволу і немічну («Спираючись на сучкуватий ціпок, човгаючи підощвами» [2, с. 191]) з порушеннями не лише фізичного, а й психічного стану: «Часом ніби впізнавала їх, а часом дивилася повз них невидючим поглядом, снуючи якусь глибоку думу» [2, с. 192].

Особливу роль у перекладі відіграють фразеологізми і порівняння, що максимально увиразнюють фізичну немічність: «не бралася на за холодну воду, вся аж світилася, мов жовтий листок, зірваний вітерцем» [2, с. 191–192] і посилюють психологізм тексту. Використання зменшено-пестливої форми «вітерець» ще більше підкреслює слабкість жінки.

Не знаючи причин і мотивів гри старої, читач, опиняється ніби втягнутий у своєрідну гру: хто кого переграє. Однак, знайомий вже з упертістю Бірти, готовий до поразки репортерів, тому рішення репортерів повертатися ні з чим виглядає логічним. Сумнів викликає лише те, що своє рішення вони оприлюднили. Очевидний мотив газетярів, заробити гроші за цікавий матеріал, змушує їх удаватися до нового рівня хитрощів – одурити все містечко і лише зробити вигляд, що вони поїхали ні з чим, окрім свого «інструменту» – мила й мочалок, адже ніхто з мешканців не бачив, що вони сіли в автобус і поїхали.

Репортери зачалися в околицях, щоб поспостерігати за жінкою. Оповідь знову переходить у жартівливий тон з описами «полювання» на фоні мальовничої природи. «Полювання» на цей раз удалося – вони врешті-решт побачили силу Бірти.

Перед читачем знову постає упевнена, сильна жінка, яку звикли бачити містяни: «повагом вийшла на причал»; «допливла до вершів», «швидко розв'язала», «спритно зав'язала» [2, с. 193]. Тут психологічний портрет опирається на дієслівний і прислівниковий ряд, які передають фізичну дужість Бірти, швидкість її реакції – вона більше не старенька, яку треба відпоювати чаєм, а не по роках сильна жінка, яка з легкістю здатна виконувати важку фізичну роботу.

Важливу роль у творі відіграють коментарі оповідача. Інколи він сам констатує («Наскільки я знаю Бірту Феддерсен, будьте певні» [2, с. 193]), спираючись на власний досвід спостерігача, про якусь особливість характеру чи психіки старої, або часто звертається до читача, залучаючи його до роздумів над тим чи іншим вчинком чи реакцією Бірти: «Зараз природно буде запитати, як повелася б інша жінка в такому віці» [2, с. 193]. «Інша» у цьому

контексті сприймається у значенні звичайної жінки цього віку, але аж ніяк не головний персонаж, чим зайвий раз підкреслюється неординарний характер дивакуватої мешканки Боллерупа. Однак, спантеличена старенька навпаки поводить як звичайна старенька, яку «зненацька застукали» [2, с. 193] – перелякалася і розгубилася, хоча й пробує спочатку удавати кволу.

Читач і досі не розуміє чому Бірта удає немічну, приховуючи свої можливості, адже увесь спектр емоційно-вольових виявів свідчить про інше – її не хвилює чужа думка, вона має пишатися своїми надможливостями. Причиною всієї цієї комедії був страх втратити пенсію: «запитала злякано» [2, с. 193].

Дізнавшись, що чоловіків-репортерів цікавить лише секрет її довголіття і фізичної вправності у 92 роки, а не її статки, настрої жінки змінюється: «Бірта почала посміхатися», а «невдовзі зовсім оговталася від переляку» [2, с. 194]. Увесь процес зміни (або й відчуття катарсису) настрою автор описує в геометричній прогресії: спочатку заспокоюється і посміхається, потім «раптом до неї повернувся такий чудовий настрій», «дедалі лагідніла, веселішала, дедалі розпалювалася» [2, с. 194]. Звільнення від емоційної напруги, в якій перебувала жінка з моменту приїзду репортерів, надважливе для неї. Усю сутність, важливість пережитого почуття радості підкреслюють коментарі оповідача: «якби у неї був грамофон, певен, Бірта Феддерсен поставила платівку»; «кажуть, мало не затанцювала» [2, с. 194]. Оповідач уже не сумнівається, не запитує у читача, не висуває припущень щодо переживань жінки, він упевнений в тому, що вона відчуває в цей момент. Усі хвилювання жінки свідчать про те, що для неї матеріальні статки були на першому місці. Не дивно, що й секрет її фізичної сили – результат жадібності: щоб не викидати залишки ліків від щеплень для худоби, вона їх колола собі. Жінка дійсно була переконана в тому, що причина її довголіття лише у залишках сиворотки для щеплень худоби, адже навіть шкодує, що ані чоловік, ані ветеринар не зробили собі подібний «елексир молодості», тому й померли.

Новела завершується на гумористичному діалозі репортера і Бірти. Цей діалог з одного боку, підкреслює повне відновлення психічного стану жінки, а з іншого – створює певне психологічне обрамлення головного персонажа з чудовим почуттям гумору і фізичною силою. Пропозиція зустрітися ще раз на 100-річчя старенькою не сприймається як привід замислитися над своїм станом, натомість вона «поблажливо подивилася» на репортера і промовила: «А чому б і ні? Вигляд у вас цілком здоровий» [2, с. 195]. І якби так сказала «інша» жінка 92 років, то, вочевидь, би читач посміхнувся, а у випадку з Біртою – замислився, адже сила її у мисленні – навіть думки не припускає, що вона не доживе до ста років.

Висновки. У творі «Найстаріша жителька» важливу роль у досягненні психологізму відіграє організація тексту. Психологічна напруга утримується за рахунок незрозумілої кардинальною зміни в стані і настроях головного персонажа. Для персонажа новели «Найстаріша жінка» вирішальним почуттям є страх. Такий контраст тону оповіді також створює неабияку психологічну напругу і в самому тексті і для читача. Через страх втрати фінансування – пенсії, жінка цілком і повністю свідомо змінює спосіб свого життя.

При цьому на перший погляд, завдяки захопленому опису на початку твору, читачеві й в голову не приходить, що така як Бірта може чогось боятись. Автор до кінця твору не викриває причини кволості Бірти. Окрім цього, опис станів, настроїв і почуттів головного персонажа постійно супроводжується яскравою художньою деталлю, в якій інколи криється суть переживання. Оповідач у творі допомагає читачеві створити психологічний портрет персонажів, розкриваючи їхні особливості, помисли та прагнення. Особливо цінними є констатації й коментарі щодо характеристики Бірти. Сприйняття і розуміння читачем характеру і основних переживань персонажа відбувається через бачення її оповідачем: він ділиться своїм захопленням фізичною силою 92-річної Бірти і створює образ сильної і непохитної, фізично витривалої жінки, який і підтримує упродовж всього тексту коментарями, спонукуваннями читачеві подумати, уявити тощо.

Список літератури:

1. Волошук В. І. Стильові функції синтаксису в оповіданнях З. Ленца. *Новітня філологія*. Миколаїв: МДГУ ім. Петра Могили, 2006. С. 236–242.
2. Маски: Оповідання письменників ФРН / пер. з нім. К.: Дніпро, 1979. 340 с.
3. Шаронова А. В. Художні образи роману Зінфреда Ленца «Урок німецької». *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. Літературознавство*. 2011. Вип. 2(3). С. 129–134.

References:

1. Voloshuk, V. I. (2006). *Stylovi funktzii syntaksysu v opovidanniakh Z. Lentsa* [Stylistic functions of syntax in the stories of Z. Lenz]. *Novitnia filolohiia* [Modern philology]. Mykolaiv, Petro Mohyla MSHU Publ., pp. 236–242.
2. *Masky: Opovidannia pysmennykiv FRN* [Masks: Stories by writers of Germany] / tr. from German. Kyiv, Dnipro Publ., 1979, 340 p.
3. Sharonova, A. V. (2011). *Khudozhni obrazy romanu Zinfreda Lentsa «Urok nimetskoi»* [Artistic images of Sinfried Lenz's novel "German Lesson"]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho naionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Ser. Literaturyoznavstvo* [Scientific Notes of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ser. Literary Studies.], issue 2(3), pp. 129–134.

Objective. The objective of the article is to identify and characterise the peculiarities of the forms and types of psychologism in the works of S. Lenz translated into Ukrainian (on the basis of "The Oldest Woman" translated by Volodymyr Vasyliuk).

Methods. The main scientific results are obtained through a component analysis of the manifestations of the psyche of the characters in the story "The Oldest Woman". The main attention is paid to the psychoanalytic interpretation of emotions, states, feelings of the main character, and the means of expressing the psychological character of the work.

Results. In national literary studies, the works of the twentieth-century German writer S. Lenz have not often been the object of attention, although the themes and issues of this writer's works are quite relevant. The problem of the psychologism of S. Lenz's short fiction, his mastery of depicting the psyche and psychology of the characters in his works has been touched upon tangentially in academic works.

In "The Oldest Woman", the organisation of the text plays an important role in achieving psychologicalism. The psychological tension is maintained by an inexplicable dramatic change in the main character's state and moods. For the character of the short story "The Oldest Woman", the decisive feeling is fear. Such a contrast in the tone of the narrative also creates a considerable psychological tension both in the text itself and for the reader. Because of the fear of losing her pension, the woman completely and consciously changes her lifestyle.

At first, due to the enthusiastic description at the beginning of the novel, it does not occur to the reader that someone like Birta could be afraid of anything. The author does not reveal the reasons for Birta's frailty until the end of the novel. In addition, the description of the protagonist's states, moods, and feelings is constantly accompanied by a vivid artistic detail, which sometimes reveals the essence of the experience. The narrator in the work helps the reader create a psychological portrait of the characters, revealing their characteristics, thoughts, and aspirations. Particularly valuable are the statements and comments on the characterisation of Birt. The reader's perception and understanding of the character's character and main experiences is based on the narrator's vision of her: he shares his admiration for the physical strength of 92-year-old Birta and creates an image of a strong and unwavering, physically enduring woman, which he supports throughout the text with comments, encouragements to the reader to think, imagine, etc.

Key words: psychologism, character's experience, character's feelings, narrator, artistic detail